

Dijital Demokrasi: Olanaklar ve Riskler

Zafer Durdu | 0000-0002-0573-9715 | zaferdurdu@mu.edu

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muğla, Türkiye

ROR <https://ror.org/05n2cz176>

Öz

Demokrasi, antik Yunan'a kadar uzanan, modern sanayi toplumlarının ortaya çıkması ile yenilenen, halihazırda en meşru yönetim sistemi olmaya devam eden özellikleri ile gücünü korumaktadır. Demokrasiye dair tartışmalar ve yeni arayışlar dünyadaki değişimlerden de etkilenmektedir. Bilgi-iletişim teknolojilerine dayalı olan 3. Sanayi devrimi, bilgisayar, internet ve yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla çok hızlı bir biçimde tüm yaşam alanlarına etki etti. 2010'lu yıllarla birlikte 4. Sanayi devrimi kavramının kullanılmaya başlanması, yapay zeka temelli yeni bir aşamaya gelindiğini de göstermektedir. Bu çalışma, hızla dijitalleşen dünyada siyasal alana odaklanıyor. Dijitalleşme siyasal alanı nasıl etkiliyor? Yurttaşların klasik demokrasiye dair inançlarındaki meşruluk kaybı dijital demokrasi ile giderilebilir mi? Dijital demokrasi bir tür doğrudan demokrasi midir? Dijitalleşme dünyaya yeni teknolojiler üzerinden bir tahakküm mü kurmaktadır gibi zor ve tartışmaları konulara odaklanmaktadır. Dijital demokrasi; çevrimiçi ve çevrimdışı işleyebilen, medya ve dijital araçlar aracılığıyla mümkün olabilen, interaktif, hızlı, potansiyel olarak herkese açık, şeffaf, denetlenebilir, ucuz bir demokratik alternatif olma iddiasındadır. Dijital demokrasi, bir yüzünden bakıldığında eşitlikçi, özgürlükçü ve yurttaşlara doğru bir güç transferi, halkın doğrudan karar mekanizmalarına erişebileceği bir sistemdir. Ancak dijital bölünme, dijital gözetim gibi riskleri olduğu gibi halkın gözünde meşruluğunu yerleştirme yönünde zorlukları vardır. Bu çalışmanın iddiasına göre dijital demokrasi ya da halkın siyasal sisteme katılımının dijital araç ve aygıtlarla gerçekleşmesi mümkündür. Ancak dijital demokrasinin halka güç ve yetki transferini gerçekleştirebilmesi için güvenli bir şifreleme sistemi, toplumsal yaşamda dijital oylamanın meşruluğu, teknolojiye yaygın bir erişim, ekonomik eşitsizliklerin azaltılması gibi engellerin aşılması gerekmektedir. Bu çalışma, dijitalleşmiş bir dünyada demokrasinin karşılaşılabileceği olası yeni durumları, dijital demokrasinin temsili demokrasiye göre avantajlarını ve dezavantajlarını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Demokrasi, Dijital Demokrasi, E-demokrasi, Dijital Toplum, Elektronik Parti

Atıf Bilgisi

Durdu, Zafer. "Dijital Demokrasi: Olanaklar ve Riskler". *Sosyolojik Bağlam Dergisi* 5/3 (Aralık 2024), 504-530.

<https://doi.org/10.52108/2757-5942.5.3.6>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	23.09.2024
Kabul Tarihi	26.11.2024
Yayın Tarihi	15.12.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	dergi@sosyolojikbaglam.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Digital Democracy: Possibilities and Risks

Zafer Durdu | 0000-0002-0573-9715 | zaferdurdu@mu.edu.tr

Mugla Sitki Kocman University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Mugla, Turkey

ROR <https://ror.org/05n2cz176>

Abstract

Democracy maintains its power with its characteristics dating back to ancient Greece, renewed with the emergence of modern industrial societies, and still remaining the most legitimate system of government. Discussions on democracy and new pursuits are also affected by changes in the world. The 3rd industrial revolution, which was based on information-communication technologies, rapidly impacted all areas of life through computers, the internet and new communication technologies. The fact that the concept of the 4th industrial revolution started to be used in the 2010s shows that a new stage based on artificial intelligence has been reached. This study focuses on the political sphere in a rapidly digitalizing world. How does digitalization affect the political sphere? Can digital democracy overcome the loss of legitimacy in citizens' belief in classical democracy? Is digital democracy a form of direct democracy or does digitalization dominate the world through new technologies? Digital democracy claims to be an interactive, fast, potentially open, transparent, auditable, inexpensive democratic alternative that can function online and offline, made possible through media and digital tools. On the one hand, digital democracy is egalitarian, libertarian, and a transfer of power towards citizens, a system where the public can directly access decision-making mechanisms. However, it has risks such as digital divide and digital monitoring, as well as difficulties in establishing its legitimacy in the minds of the public. This study argues that digital democracy or public participation in the political system can be realized through digital tools and devices. However, in order for digital democracy to transfer power and authority to the people, it needs to overcome obstacles such as a secure cryptographic system, the legitimacy of digital voting in social life, widespread access to technology, and the reduction of economic inequalities. This study discusses the possible new situations that democracy will encounter in a digitalized world and the advantages and disadvantages of digital democracy versus representative democracy.

Keywords: Democracy, Digital Democracy, E-democracy, Digital Society, Electronic Party

Citation

Durdu, Zafer. "Digital Democracy: Possibilities and Risks". *Journal of Sociological Context* 5/3 (December 2024), 504-530.

<https://doi.org/10.52108/2757-5942.5.3.6>

Article Information

Date of Submission	23.09.2024
Date of Acceptance	26.11.2024
Date of Publication	15.12.2024
Peer-Review	Double anonymous review - Two External Reviewers
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Similarity Check	Done - Turnitin
Conflict of Interest	No conflicts of interest have been declared.
Complaints	dergi@sosyolojikbaglam.org
Funding	No external funding was received for this research.
Copyright & License	Authors of articles in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC-ND 4.0.

Giriş: Dijital Topluma Doğru

Sosyal bilimlerin ve sosyal bilimcilerin bitmek bilmez çabalarından birisi yaşadığı çağı anlamak ve onu yorumlamaktır. Tüm insanlık tarihini belirli ayırım noktaları ile kategorize ederek açıklayanlar olduğu gibi belirli büyük değişim ve dönüşüm anlarını baz alanlar da vardır. 21. yüzyıl büyük değişimlerin gelmekte olduğunun işaretlerini vermektedir. Söz konusu değişimler başta teknolojik olmak üzere toplumsal yaşamın tüm alanlarına doğru genişlemekte, sosyal bilimcilere de değişimi yakalayabilme, açıklayabilme ve yorumlayabilme işi düşmektedir. Bu çalışma çağımızın en baskın özelliklerinden birisi olan dijitalleşmenin toplumlara, toplumsal yapıları ve siyasal alanı hızla değiştirdiği gerçeğinden yola çıkarak dijital demokrasinin klasik demokrasi modellerinin yerini alabileceğini iddia etmekte ve dijital demokrasi klasik temsili demokrasi modellerine göre hangi avantajlara sahiptir? sorusunun peşinden gitmekte ve aynı zamanda dijital demokrasiye dair riskleri de tartışmaktadır.

Çağımızın gelişmiş olarak tanımlanan toplumlara; bilginin dolaştığı ve yayıldığı, ağlarla karakterize edilen yapılarıdır¹. Sosyal medya platformları gibi çevrimiçi teknolojilerin sosyal ağlar inşa etmenin yeni yollarını geliştirmeleri birçok sosyolog ve sosyal bilimciye sosyal yaşamı yeni teknolojilerin nasıl yeniden biçimlendirdiğini anlamaya dair ilham vermiştir. Peki bugünün dünyasına nasıl geldik? Castells, internetin 1960'lar dünyasında ortaya çıktığını, bilgi iletişim teknolojileri devriminin de bu duruma eşlik ettiğini belirtir. Özellikle bilgisayarların hayatın pek çok alana girmesi ve internetle birleşmesi bugünün dünyasının devrimsel denilebilecek değişimlerinin en önemli nedenlerinden birisidir. Castells'in network society (ağ toplumu) olarak da adlandırdığı toplum; birbiriyle bağlantılı düğümler dizisi, hayatın hiçbir alanını dışarıda bırakmayan, dengesini bozmadan yeniliklere gidebilecek, dinamik, açık bir sistemdir². O halde ağ toplumunun dünyası küreselleşmiş dünyada tüm yaşam alanlarını çok daha fazla içine çekmekte olan, internet ve akıllı cihazlarla donanmış dijital bir dünyadır. Bilgiyi, kültürü, ekonomiyi kısacası tüm yaşam alanlarını değiştirip dönüştüren dijitalleşme toplumsal yapıları da yeniden organize edecektir.

Dijital teknolojinin doğuşu ve gelişimi, teknoloji tarihi açısından bakıldığında toplum üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bilgisayar bilimcisi Mark Weiser, 1990'lı yıllarda dijital teknolojinin insanların yaşamlarıyla iç içe geçeceği ve insanların bunun yaygın varlığını farkına varamayacağı bir noktaya geleceği, her yerde bulunan bir bilgisayar çağına gireceğimizi öngörmüştür. Benzer tarihlerde Negroponte de tüm medyanın hızla dijitalleşeceğini, bilgisayarların yüz ve konuşma tanıma işlemlerini gerçekleştirip kullanıcılarla akıllı bir şekilde etkileşime girebileceğini belirtmişti. O tarihlerde bilim kurgu gibi görünen bu tahminler, son otuz yılda birer birer gerçekleşti ve tasvir edilen sahneler, insanların günlük

¹ Deborah Lupton, *Digital Sociology* (New York: Routledge, 2015).

² Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi*, Cilt 1 çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005).

hayatlarının sıradan parçaları haline geldiler.³ Dijital teknolojiler, akıllı telefonlar, internet erişimine ulaşabilme, sosyal medya platformlarına üye olma gibi pek çok gösterge açısından bakıldığında dünya nüfusunun büyük bölümü aktif kullanıcı ve katılımcı durumundadır. Ekonomik işleyişten iş yaşamına, sağlıktan kültüre, gündelik hayattan tüketim kalıplarına, siyasal alandan kurumsal tüm alanlara kadar dijitalleşmenin etkileri her yerdedir. İşlerin dijitalleşmesinin yanında sosyal ilişkiler de dijitalleşmiş⁴, kapitalizm gibi tüm dünyayı kendi işleyiş mantığına göre düzenleyen sistemin kendisi de dönüşmüştür/dönüşmektedir. Huberman⁵, “dijital kapitalizm” terimini kullanarak; dijital teknolojilerin sermaye birikimi süreçlerinde ve yeni ideolojik gerekçelendirme biçimlerinde giderek daha fazla merkezi hale gelme yollarını aydınlatma niyetini ifade etmektedir. Dijital teknolojiler bir taraftan da kapitalist ekonominin toplumsal ve kültürel alanını da genişletmekte ve “yeni bir çağ” başlatmakta, artık değere el koyma biçimini de “davranışsal artık değere” el koyma biçimine dönüştürmektedir tespiti ile de küresel büyük şirketlerin davranışlarımızı, verilerimizi toplayarak ve reklam verenlere satarak büyük karlar elde etmektedirler. Verdiğimiz örneklerin de gösterdiği üzere dijitalleşme hakim sistemin kodlarına işlemekte, kendi mantığını ve felsefesini boşluk bırakmamacasına yerleştirmektedir. Bauman ve Lyon’un⁶ belirttikleri gibi “...bütün teknolojik gelişmeler kültürel, toplumsal ve politik ilişkilerin ürünüdür”. Yani teknoloji ve teknolojinin çağımızdaki hakim formatı olan internet merkezli dijitallikler; ahlaki, toplumsal ve kültürel bir doğrultuya, yöne, yönelime sahiptir. Dijitalleşme, yalnızca teknik bir bilgi olmadığı gibi bilakis tüm toplumsal yapıları da kendi yoluna ve yönüne doğru değiştirmekte ve dönüştürmektedir.

Dijital toplumda sosyal ilişkiler de nitelik değiştirmiştir. Sosyal ilişkiler yalnızca yüz yüze iletişim ile sınırlı olmayan, web üzerinden daima bağlantı halinde olmaya, dijital sosyal ağlar oluşturabilmeye de dayanır olmuştur. Sosyal ağlar bu anlamda insanların deneyimlerinin tüm boyutları arasında bağlantı kuran canlı mekanlardır. Bu canlılık kültürü de dönüştürür, zamanı ve mekanı aşar ama içerik üretir, bağlantılar kurar, pratikleri birbirine bağlar. Neticede dijital toplumda insan deneyimi de çeşitlenmiş, genişlemiş ve süreklilik arz eden çok boyutlu bir hale gelmiştir. İnsanlar bir yandan fiziksel hayatlarını yaşar, ancak diğer taraftan da gittikçe daha fazla sosyal ağ sitelerinde çok boyutlu bağlantılı olma halini deneyimler⁷. Deneyimlenmekte olan dünya köken olarak kapitalist sistemden gelen, kapitalizmin tüm toplumsal süreçleri işleyiş mantığı gereğince işleyen bir yapı göstermektedir. Kapitalizmin küresel aşaması diyebileceğimiz II. Dünya Savaşı sonrası dönem ise iç içe geçişlerin, teknolojik ilerlemelerin hızlandığı, bilgi iletişim teknolojilerinin yükseldiği ve dördüncü sanayi devri-

³ Yizhang Zhao-Mingyu Wang, “Digital sociology: origin, development, and prospects from a global perspective”, *The Journal of Chinese Sociology* 10/19 (2023).

⁴ Z. Nurdan Atalay Güneş, “Dijital Sosyoloji ve Metodoloji: Ne Kadar Yeni, Ne Kadar Tanıdık?”, *Sosyoloji Divanı* 5/9 (2017), 87-99.

⁵ Jenny Huberman, *Dijital Kapitalizmin Ruhunu*, çev. Melih Pekdemir (Ankara: Fol Kitap, 2023).

⁶ Zygmunt Bauman-David Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 97.

⁷ Manuel Castells, *İletişim Gücü*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 13.

mine doğru geçişin görünür olduğu bir yapıyı işaret ediyor. 2011 yılında ilk kez kullanılan endüstri 4.0 tabiri üretimde, sanayide insan etkisinin azalması, robotik teknolojinin baskın hale gelmesidir. Elbette değişmekte olan tek şey üretim değildir; yapay zeka ve makine öğrenmesi ile bilgisayarlar geniş bir istatistiksel modelden tahmin yürütüyor ve bir soruna çözüm üretmede bu tahminlerini kullanıyor. Makinelerin algoritmalar aracılığıyla hayatın pek çok alanına dair düşünme ve beceri geliştirmeleri çalışma dünyasını radikal bir biçimde etkiliyor⁸. Pek çok bilim insanının yapay zekanın geleceğe yönelik ekonomik, toplumsal etkilerini araştırmakta olduğu günümüzde, sosyal bilimciler iş hayatının insanlara olası etkilerini, işsizliğe yol açıp açmayacağını, insanın geleceğinin nasıl olacağını anlamaya çalışıyor. Olası tahminler ele alındığında; işsizliğin artacağı, pek çok mesleğin robotlarca yapılmaya başlanacağı, bir yandan da yeni iş kollarının ortaya çıkacağı düşünülüyor. Hızla değişmekte olan sistemden, siyasal yapılar ve yurttaşların etkilenmemesi olanak dışıdır. Küresel çağ olarak da ifade edebileceğimiz II. Dünya Savaşı sonrasının dünyası; devletlerin yapısını, işleyişini, uluslararası siyaseti, devlet-toplum ilişkilerini değiştirmeye devam ediyor. Ağ toplumu kavramsallaştırması üzerinden gittiğimizde de görülebileceği üzere dönüşüm, iktidar ilişkilerini de dışarda bırakmamış; sadece ulus-devlet değil, demokrasinin de bir krize sürüklenmesine yol açmıştır. Temsili demokrasi olarak karşımıza çıkan modern demokrasi günümüzde vaatlerini yerine getirememekte, meşruluk krizi yaşamaktadır.⁹ Krizin nedenleri; halk egemenliği ilkesinin prensipte kalması, seçimlerin temsilcileri belirlemekten ziyade liderlerce belirlenmiş adayların halka onaylatılması şeklinde işlemesi, demokrasinin bir tür seçkinler arası küçük bir grubun güç mücadelesi biçiminde gerçekleşmesi merkezinde odaklandığı söylenebilir. Böylesi bir süreç de demokrasiyi öz olarak zayıflatmaktadır. Meşruluk krizi ortaya çıktığında bir sistemin inanırlılığı, güveni, işleyişi aşınmaya başlar. Demokrasi gibi tüm yurttaşların siyasal sisteme katılımını, eşitliği, özgürlüğü vaat eden bir yönetim tarzı da eğer dijital toplum çağının gerçekleri ve beklentileri ile yenilenemez ise yani bir tür kültürel gecikme hali yaşanır ise kriz büyüyebilir, demokrasi kendi kendisini yok eden bir sisteme dönebilir. Tüm bu riskleri azaltmaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik bir alternatif olarak dijital demokrasi üzerinde düşünmek, temsili modeli doğrudan demokrasi yönünde bir adım olan dijital mecralara entegre etmek düşünülmesi gereken bir adımdır.

1. Dijital Demokrasi Nedir?

Bir kavram ve yönetim biçimi olarak demokrasinin kökleri Antik Yunan'a, hatta bazı iddialara göre daha da eskilere dayanmaktadır. Keane¹⁰, Suriye-Mezopotamya'da çok daha eski meclisler olduğunu, Yunan demokrasisinin köklerinin Doğu'da olduğunu iddia eder. Antik dünyanın kadim uygarlıklarında işaretleri olsa da hakim literatür daha net bir biçimde kurumları ve uygulamaları ile bugünden 2.500 yıl öncesinin Atina'sında köle olmayan

⁸ Richard Baldwin, *Küresel Robotlaşma*, çev. K. Yiğit Us (İstanbul: Siyah Kitap, 2021), 112.

⁹ Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, 3. Cilt Binyılın Sonu*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 499.

¹⁰ John Keane, *Kısa Demokrasi Tarihi*, çev. Ali Nalbant (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 30.

özgür halkın bir meclis aracılığıyla devlet yönetimini doğrudan yürüttüğünü göstermektedir. Halkın iktidarı ya da egemenliği anlamına gelen demokrasi, yönetme işinin üstlenilmesinde bir şekilde halkın dahil oluşuna dayanır. Halkın sisteme dahil oluşu da doğrudan ve temsili iki ana biçimde olur¹¹. Doğrudan demokrasi; halkın önerilen bir anayasa değişikliği, yasa, antlaşma veya politika üzerinde doğrudan oy kullanmasını sağlayan kurallar, kurumlar ve süreçleri tanımlamak için kullanılır¹². Doğrudan demokrasi anlayışında temsilciler belirlendikten ve hükümet kurulduktan sonra da vatandaşların siyasal yaşamda aktif rolü devam eder. Veto, referandumlar, geri çağırma mekanizması, halk girişimleri gibi araçlar vatandaşın yönetimde aktifliğini sağlar¹³. Temsili demokrasi ise daha çok modern zamanların Batı’da biçimlenen modeli olup, 17. yüzyıldan başlayarak temsili ve yarışmacı bir yol izleyerek yaygınlaşma eğilimi göstermiştir. Özellikle büyük nüfus ve coğrafya etkeni göz önüne alındığında Antik dünyadaki gibi doğrudan yönetime dahil olmak imkan dışı hale gelmiştir¹⁴. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan teknolojik gelişmeler doğrudan ya da yarı doğrudan demokrasinin mümkün olabileceği tartışmalarını yeniden başlatmıştır. Dijital demokrasi kavramının tarihsel arka planı açısından “teledemokrasi” ifadesinin önemli olduğunu ifade eden Gomes’e¹⁵ göre kavram 1980’li yılların ilk yarısında güç kazanmış, 1990’larda ise yayılmıştır. Kavram etimolojik olarak “uzaktan” ve kelimenin en yakın anlamıyla -tele ön ekini ifade eder. Henüz televizyon ve telefona gönderme yapılan bu ilk dönemin teknolojisinin sunabileceği şey, insanların birbirleriyle ve siyasal otoritelerle temasa geçebilmesidir. Ancak, 1996’dan itibaren teknolojiye odak noktası televizyondan bilgisayara, kablodan da internet teknolojisine kaymış, ayrıca bilgisayarların kişisel kullanım aracı olarak yaygınlaşması, internetin de hızla yayılması dijital demokrasiye dair tartışmaların hızlanmasına yol açmıştır.

Dijital demokrasi, çevrimiçi ve çevrimdışı siyasal iletişimde dijital medyayı kullanarak hangi görüşte olursa olsun demokrasi arayışı ve uygulaması olarak tanımlanabilir¹⁶. Dijital demokrasi kavramı ve uygulamalarından bahsedebilmek internet olmaksızın mümkün değildir. Hayatın tüm alanlarında ve pek çok aygıt aracılığı ile eklenilebilmesi, esnekliği, hızı ile internet, iletişim ile sınırlı olmaktan çıkmıştır. İnternet ve sunduğu yeni araçlar bireyler olarak insanları kişisel yayımcılar haline getirmiş, bireylerin içerik üreticileri olarak aktif olabilmelerini sağlamıştır. Dijital medya araçları kişilerarası iletişim, paylaşım vb. pek çok konuda görüşlerin paylaşılması ve tartışılmasına imkan veren özellikleri ile ön plandadır. Hem akıllı telefonlar hem de sosyal medya platformları günden güne çok daha fazla ve çeşitli veriyi düzenlemek, paylaşmak, üretmek becerisini ve özgürlüğünü katılımcılara sun-

¹¹ Zafer Durdu, *Demokrasi (Antik Demokrasiden Dijital Demokrasiye)* (Ankara: Detay Yayınları, 2022).

¹² Elliot Bulmer, *Direct Democracy, International IDEA Constitution-Building Primer 3*, (Stockholm: Idea, 2017), 3.

¹³ David Altman, *Direct Democracy Worldwide* (Cambridge, Cambridge University Press, 2011).

¹⁴ Cennet Uslu, *Demokrasi* (Ankara, Orion, 2022).

¹⁵ Wilson Gomes, *Democracy in The Digital World: History, Issues and Themes* (São Paulo: Edições Sesc SP, 2018).

¹⁶ Jan Van Dijk, “Digital Democracy: Vision and Reality”. *Public Administration in the Information Age: Revisited*, Snellen I-Van de Donk W. (Amsterdam: IOS, 2013), 49-62.

maktadır¹⁷. İnternetin doğası gereği demokratik olarak görüldüğü 1990'lı yıllarda dünyadaki konjonktür de buna uygundu. Bu dönemde Berlin Duvarı yıkılmış, komünizm ve Üçüncü Dünya'daki demokratik olmayan sistemler de aynı periyotta çökmüştü.

Gelişim seyri açısından web 2.0 internetin demokratikliğini daha da arttırmış, mevcut kitle iletişim araçlarına göre tek taraflı olmayan, interaktif bir araç oluşu, kullanıcıların izleyiciler, dinleyiciler ve okuyuculardan katılımcılara dönüşebilecek imkanları sunmuştur. Ayrıca, internet bireysel olarak kullanıcıların politika ve kitle iletişim araçlarının merkezinde olup biteni tayin edebilmelerini sağlayan doğrudan bir araç, prensipte herkes için eşit bir platform, ürünlerin çevrimiçi olarak ortak bir biçimde yaratılabileceği bir ağ aracıdır¹⁸. İnternetin ilkesel olarak tüm bireylere dünya çapında sağlama potansiyeli olan güç, olumlu tarafından bakıldığında demokrasinin ruhuna uygundur. Demokrasinin ruhuna uygundur çünkü, halkın gücü, etkisi, sisteme katılımı gibi parametrelerin hepsini sağlayabilir. İnternetin demokratikleştirici yönüne vurgu yapan yaklaşımlar yurttaşların özgürce enformasyona ulaşabilmeleri, daha iyi bilgilenebilmeleri, karar verme süreçlerine daha etkin bir biçimde katılma olanakları olmasına odaklanmaktadır. Ayrıca internet kullanımı ile siyasal katılma arasında olumlu bir ilişki olduğu, internetin yurttaşlar, siyasal örgütlenmeler devlet ve basın arasındaki iletişim akışını da sağlayacağı düşünülmektedir¹⁹. Böylece yurttaşlar sansüre uğramamış bilgiye erişebilecek, demokrasinin gerekleri daha fazla yerine getirilebilecektir. Van Dijk ve Hacker²⁰, bilgi iletişim teknolojilerinin (BİT) ve bilgisayar aracılığıyla iletişimin (CMC) demokratikleşmeye etkilerini dokuz madde ile şu şekilde özetlemektedir:

1. BİT, bilgi sağlamanın ölçeğini ve hızını artırır. Bu durum daha çok bilgilенmiş vatandaşların oluşmasına yardımcı olur;
2. Siyasal katılım kolaylaştırılır ve ilgisizlik, çekingenlik, engellilik, zaman vb. gibi bazı engeller azaltılabilir;
3. CMC, özel konulu tartışma gruplarına ucuz dağıtım maliyetleri ile yeni organizasyon yolları yaratır;
4. Ağ, yeni siyasi toplulukların devlet müdahalesinden bağımsız olarak ortaya çıkmasına olanak tanır;
5. Hiyerarşik bir siyasi sistem, daha yatay hale gelir;
6. Vatandaşların hükümet gündemi oluşturma konusunda daha fazla söz hakkı olur;
7. CMC; gazeteciler, temsilciler ve partiler gibi çarpıtıcı arabulucuların ortadan kaldırılmasına yardımcı olur;

¹⁷ Selva E. Karakulakoğlu *Dijital Toplum: Kavram, Kuram ve Yöntem* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 17.

¹⁸ Jan Van Dijk, *Ağ Toplumu*, çev. Özlem Sakin (İstanbul: Kafka Kitap, 2016), 155-156.

¹⁹ Nilüfer Timisi, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi* (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), 203.

²⁰ Kenneth L. Hacker - Jan Van Dijk. "What is Digital Democracy?". *Digital Democracy Issues of Theory and Practice*, ed. K. L. Hacker - J. van Dijk, (London: Sage, 2000), 1-9.

8. Politikacılar, vatandaşların kaygılarına doğrudan tepki verirler, çünkü BIT VE CMC teknolojileri politik pazar araştırmasını mümkün kılar,

9. BİT ve CMC, seçim bölgelerinin bölgesel temelleri vb. gibi temsili demokrasi sorunlarının çözülmesine yardımcı olur.

İnternet, tüm bu özelliklerine ilave olarak modern demokrasinin dolaylı bir yoldan halkı sisteme kattığı temsili modele göre de avantajlar sağlar. Temsili demokrasi, 20. yüzyılın demokrasi tartışmaları açısından pek çok eleştiri alan, vatandaşların siyasal sisteme ve alınan kararlara aktif katılımını pek de mümkün kılmayan pasif doğası nedeniyle meşruluk zemini aşınan bir sistemdir. Bu bağlamda dijital demokrasi bir iddia ve hedef olarak doğrudan demokrasiye yaklaşma iddiasındadır.

Temsili demokrasi ile ilgili eleştirilerin ilki, yurttaşların doğrudan kamusal kararları belirleyemeyip, bu kararları alacakları belirleme ile sınırlı olan gücüne yöneliktir. Yani halk, yasaların yapıcısı, inşa edicisi değildir. Halkın gücü seçilmişlerin iradesi ile sınırlıdır. Bir diğer eleştiri küreselleşme ile ilgilidir; bu eleştiriye göre seçilmişler de artık ülke sınırları içerisinde hareket etmekte, karar almakta özgür ve özerk değildir. Küresel ilişkiler, uluslararası sermaye ve etkileri ulus-devletin etkinliğini sınırlamıştır. Söz konusu sınırlılık temsil mekanizmasının dahi işlemini zorlaştırmaktadır. Temsili sistemin krizi olarak da ifade edilebilecek olan durumun somut göstergeleri dünyanın hemen her yerinde en demokratik toplumlarında da seçimlere olan katılımın düşmesiyle teyit edilmektedir²¹. Freedom House'nin²² 2024 raporuna göre dünyada küresel özgürlük üst üste 18 yıldır gerilemektedir. 195 ülke ve 15 bölgeyi içeren verileri ile Freedom House, 210 ülkenin 84'ünün özgür olarak kategorize edilebileceğini belirtmekte. Kuruluşun son yıllardaki raporları da demokratikleşmenin tehdit ve tehlike altında olduğunu ifade etmektedir. Pek çok araştırmacının ve kuruluşun benzer yöndeki tespitleri modern temsili demokrasinin meşruluk zemininde kayıplarını tespit etmektedir. Dünyanın genel seyrinde demokratik göstergeler gerilerken, demokratik ülkelerin de pek çoğunda demokrasi skorları düşüş eğilimindedir. Artık temsili demokrasinin dijital çağda toplumsal ve siyasal beklentilere cevap veremediği görülmekte olup, günümüzde yurttaşlara yeni bir söylem, daha etkin, aktif ve güç aktarabilecek olanakları sağlamanın yolları bulunmalıdır. Bu bağlamda dijital demokrasi, zayıflayan klasik demokrasi modellerine hangi katkıları yapabilir, hangi alternatif ve etkin çözümler sunabilir? sorularının yanıtlarına odaklanmak gerekmektedir.

2. Dijital Demokrasinin Mekanizmaları

Dijital ya da diğer adı ile e-demokrasi ana hedef olarak yurttaşların klasik demokrasi modellerinin sunamadıklarını sunabilmektir. Bu anlamda demokrasinin desteklenmesi, temel hak ve özgürlüklerin korunması önem arz eder. Dijital demokrasinin uygulama alanları

²¹ Durdu, *Demokrasi*.

²² Freedom House, "Freedom In The World 2024" (Erişim 6 Mart 2024).

oldukça geniştir: e-parlamento, e-yasama, e-adalet, e-seçim, e-referandum, e-girişim, e-oylama, e-danışma, e-dilekçe, e-kampanya, e-katılım, e-müzakere, e-forum, e-arabuluculuk, e-çevre, e-araştırma, e-bütçeleme bunlar arasındadır²³. Dijital teknolojilerin akıllı telefonlar, bilgisayarlar, tabletler ve internete bağlanabilen tüm aygıtlar aracılığıyla yaygın kullanımı siyasal yaşamın da tüm boyutlarının internet aracılığıyla da işleyebileceğini göstermektedir. İnternet erişimi olan dijital aygıtlar hukuki altyapısı ve güvenliği sağlanmak kaydı ile siyasal yaşama uyarlanabilir. Ancak tüm bahsedilen uyarlamaların yapılması da dijitalleşme ve demokrasi ilişkisini pürüzsüz hale getirmeyecektir. Sosyolojik olarak bakıldığında toplumsal normların, kültürel etkilerin, değerlerin, gündelik hayatın işleyişinden kaynaklanan alışkanlıklar dijital ortamların demokratik işleyişini meşru görmeyi zorlaştıracaktır.

Antik dünyada demokrasinin zengin-yoksul, soylu-soylu olmayan ya da filozof fark etmeksizin pek de destekleyicisi olmayışının nedeni çağın siyasal kültürü ile ilgilidir. Yani bir toplumun üyeleri siyasal sistemdeki işleyişe inanmaz ve onu benimsemeyi ise en iyi ya da en ileri araç bile olsa o sistem sürdürülemez. Modern demokrasinin gelişim seyri için de benzer bir süreç yaşanmıştır. 15 ve 16. yüzyıllarda İtalyan kent devletlerinde başlayan özerk, meşruti ve daha sonra cumhuriyet yapılarının temelleri, kapitalizm ve topyekün bir sistemsel değişimin sancıları; İngiliz Haklar Bildirgesi (1689), Amerikan Devrimi sonrası Virginia haklar Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Haklar Bildirgesi (1789) metinlerine rağmen demokrasinin yerleşmesine yetmemiştir. Binlerce yıllık geleneksel güç ve egemenlik ilişkilerinin avantajlı kesimleri, sıradan halkın sistemde etkin bir güç sahibi olabilmesini istememiş, şartların zorlaması, toplumsal hareketler, eski egemenlik ilişkilerinin meşruluğunun kaybolması gibi nedenlerle ve aşama aşama demokratik hakları kabul etmiştir.

Modern demokrasinin ilk modernleşen I. Dünya ülkelerinde dahi belirli bir standartlar silsilesine erişebilmesi 20. yüzyılda mümkün olabilmektedir. Tüm bu tarihsel-toplumsal arka planın göstergeleri geçiş süreçlerinin zorluğunu göstermekte, yaygın bir toplumsal ve kültürel kabul oluşmadıkça demokrasinin de işlemediğini göstermektedir. Dijital ya da e-demokrasi açısından henüz aşılacak büyük mesafeler vardır. Dünyada internete erişebilmenin henüz tam anlamıyla yerleşmediği söylenebilir. International Telecommunication Union'ın 2023 raporuna²⁴ göre dünyada 5.4 milyar insan çevrimiçidir. Tersinden söylersek dünya nüfusunun henüz 33%'ü internete erişememektedir. Rapora göre yüksek gelirli ülkelerde 93%'lük yüksek bir seviyede internet erişimi vardır ve evrensel denebilecek erişim düzeyine yaklaşmış durumdadır. Yoksul ve az gelişmiş ülkelerde de internete erişimin arttığını tespit eden rapor güncel durumu en iyi özetleyen metinlerden birisidir. Dünya -gelişmiş, sanayileşmiş ya da modernleşmiş ülkeler de dahil olmak üzere- henüz küresel anlamda dijitalleşmeyi tamamlayamamış iken dijital demokrasinin yerleşmesi, benimsenmesi de pek olanaklı değildir. Ancak, oldukça hızlı bir çağdayız; teknolojinin, teknolojiye ve internete erişimin yaygınlaşma hızı düşünüldüğünde gelmekte olan dünyanın siyasal işleyişinde de-

²³ Ayşe F. Gönül, *Dijital Siyasal Partiler ve E-Demokrasi* (Ankara: Bilim ve Sanat Kitabevi, 2022), 53.

²⁴ ITU, "Measuring Digital Development – Facts and Figures 2023" (Erişim 14 Haziran, 2024).

mokratikliğin yeni standartları az ya da çok dijital ortamlara taşınacak gibi görünmektedir. Bu nedenlerle sivil toplumların işleyişi, siyasal partilerin tüzük ve programları, üye kabul stratejileri başta olmak üzere giderek genişleyen ve nihai anlamda da yerel, bölgesel ya da genel seçimlerin dijital olarak yapılmasına doğru giden yolun açık olduğu söylenebilir.

Dijital demokraside yeni iletişim teknolojileri ve internet merkezi bir yer tutar. Yeni teknolojilerin hükümet ve yerel yönetimler ile yurttaşlar arasındaki tek yönlü iletişimi çoğul ve merkezsiz hale getirmesi, siyasal katılımın da dijitalleşebilmesine olanak sağlamıştır. Katılımın dijitalleşmesi ekonomik, kültürel ve siyasal alanların (oylama, bir toplantıya katılma, şikayette bulunma vb.) bir teknoloji ile ilişkilinmesidir²⁵. E-katılımın e-hükümetin bir parçası olduğunu ifade eden Dijk'e²⁶ göre, e-hükümet; siyasi ve kamu idaresi ile ilgili tüm görevlerin bilgi iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilmesidir. Buradan da anlaşıldığı gibi, e-katılım hükümetin ve yurttaşların gündem belirleme, politika değerlendirme işlemlerinde bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak kamu işlerine katılımıdır. E-katılımın üç türü olduğu söylenebilir: 1- izleme, gözlem, 2- gündem belirleme, 3- karar alma. Söz konusu üç basamaktan izleme; siyasal süreçte siyasi aktörlerin kontrolüne dayanır ve dijital kanallar üzerinden elde edilen bilgi ile internet üzerinden müzakere ve tartışmaya dayanır. Bilgiye erişimi eşitlemesi açısından kritik öneme sahip olan izleme demokrasinin evrensel ölçütleri için de merkezi bir yerdedir. Gündem belirleme ise yurttaşların talep ettikleri konuların siyasetçiler tarafından gündeme alınmadığı zaman ve durumlarda devreye girer. Yurttaşlar, sorun olarak gördükleri ancak meclisin gündemine gelmeyen konularla ilgili tartışarak, e-kampanya düzenleyerek, e-dilekçeler göndererek aşama aşama gündem oluşturabilirler. Üçüncü katılım türü olarak karar alma, değerlendirilebilir verilere ulaşarak internet üzerinden siyasi kararlar almaktır. E-danışma, e-bütçe, e-oylama gibi bileşenleri olan karar alma mekanizması hükümetlerin yurttaştan bağımsız karar almalarına dayanan klasik işleyişi değiştirmeyi hedefler. Ayrıca e-danışma gibi bir mekanizma aracılığıyla da yurttaş, doğrudan bir veri sağlayan, siyasetçilerin bilgi tabanını genişleten ve şeffaflığı da arttıran bir süreci güçlendirecektir²⁷. E-katılım, ilkesel olarak pasif konumdaki yurttaşı aktif role geçirmenin, siyasal karar alma süreçlerinin karşılıklı hale gelebilmesinin imkanını arttıran özellikleri ile dijital demokraside önemli yer tutar. Demokrasinin kendisini var etme biçimi açısından aktif yurttaşlık olmazsa olmaz bir ilkedir. Demokratik bir devlet yurttaşlarını siyasal sisteme katamıyorsa ya da seçimlerde oy kullanma ile sınırlı bir katılıma imkan tanıyorse eksik ya da kusurlu bir demokrasiden bahsediyoruz demektir. Dijital demokrasinin modern temsili demokrasiye getirdiği açılım ve olanak açısından belki de en büyük avantajı budur. Dijital demokrasi, bir imkan olarak yurttaşın doğrudan karar alma mekanizmalarına dahil olabileceği pek çok araç sunar.

²⁵ Övünç, M. Fermanoğlu, *Yeni Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Demokrasi* (Ankara, Nobel Yayınları, 2019), 102.

²⁶ Dijk, *Ağ Toplumu*.

²⁷ Gönül, *Dijital Siyasal Partiler ve E-Demokrasi*, 53-58.

Dijital demokrasinin hem gelişmesine, hem benimsenmesine katkı sunan bir uygulama da e-devlet platformlarıdır. Dünya genelinde birçok devlet kamu hizmetlerinin bir kısmını internet üzerinden vermektedir. 7 gün 24 saat kamu hizmetinin sunulmasına dayanan, hızlı, verimli, şeffaf, hesap verilebilirliğe uygun, yapılan işlemlerde eşit dağılımı başarabilen yönleri ile e-devlet uygulaması pek çok demokratik hakkı yurttaşlarına sunabilmektedir²⁸. Bir kurum olarak binlerce yıllık tarihi olan devletin, halkı ile ilişkisi demokratik olmayan toplumlarda dikey pozisyonda olmuştur. Demokratikleşme hareketleri ile yatay hale gelmeye başlayan devlet-toplum ilişkilerine e-devlet uygulamaları bir aşama daha katmıştır. Devletin yurttaşı ile daha hızlı ve doğrudan temas kurabilmesi, pek çok bürokratik işlemi hızla ve eşit bir biçimde yurttaşına sunabilmesi e-devlet mekanizması ile kolaylaşmıştır. Örneğin Türkiye’de e- devlet uygulamasının kullanım verileri oldukça aydınlatıcıdır. İstatistiklere göre 12.09.2024 tarihi itibarıyla Türkiye’de 66.170.598 kişi hizmetten faydalanmış olup, e- devlette 8.360 farklı hizmet verilmektedir²⁹. Sadece kamu kurumları değil özel kurumların da hizmet verdiği e-devlet, dijital ortamlara yurttaşların adapte oluşuna, hızlı ve etkin hizmet almaya olumlu etkileri nedeniyle dolaylı da olsa e-demokrasie yönelik destek mekanizması olarak düşünülebilir. Ayrıca e-devlet mekanizması politik süreçlere aktif olarak katılmayan geniş halk kesimlerine, kamu idaresine ilişkin bilgi ve hizmetlerin sunulması potansiyeline de sahiptir³⁰. Böylece demokratik katılımı artırma işlevi de görebilecek olan bu tür uygulamalar dijital araçlar ile faaliyette olduğu için e- demokrasie geçişi kolaylaştırabilir.

E devlet uygulamalarına benzer bir biçimde yerel yönetimlerin de dijital demokrasi kategorisine girebilecek hizmetlerinden bahsedilebilir. Örneğin Birleşik Krallıkta Milton Keynes yerel yönetimi demokratik uygulamalara yerel katılımın artmasını sağlayabilmek için Bilgi İletişim Teknolojilerini kullanmaya örnek teşkil etmektedir. İlk etapta Facebook ve Twitter’ı kullanan yerel yönetim; engelli, lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel ve gizli topluluklar gibi ulaşılması zor gruplarla bağlantı kurmayı hedeflemişti. Sonuçta proje ile bir tür gençlik kabinesi kurulmuş, önemli oranda katılım da sağlanabilmiştir³¹. Geniş çaplı ve genel bir hizmet ve katılım sunan e-devlet uygulamalarına göre belediyeler, merkezi yönetimlere göre coğrafi ve toplumsal mesafe bağlamında halka mesafesi az olan ve mikro toplulukları kapsayan yönetim aygıtlarıdır. Bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımı yerel yönetimleri doğrudan demokrasie yaklaştırır. Ayrıca gelişmiş dijital iletişim, bilgi ve medya teknolojileri halka yaklaşmayı olumlu yönde etkileyebilir. Yerel yönetimler, yöneten-yönetilen arasındaki mesafenin devlet işleyişi ile karşılaştırıldığında az olduğu, idare edilen coğrafi alanın küçük olması gibi nedenlerle doğrudan demokrasie pratiklerine yakındırlar.

²⁸ Durdu, *Demokrasi*, 151.

²⁹ E-Devlet, “e-Devlet Kapısı İstatistikleri” (Erişim 12 Eylül 2024).

³⁰ Fermanoğlu, *Yeni Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Demokrasi*, 106.

³¹ Julie Freeman - Sharna Quirke, *Understanding E-Democracy*, *JeDEM* 5/2 (2013), 146.

E-belediye olarak da isimlendirilen, dijital demokrasi uygulamalarının öncü modelleri arasında Singapur'da 2009'da başlatılan REACH adlı platform yer alır. Dijital iletişimin yanı sıra fiziksel iletişimin de gerçekleşmesini hedefleyen bu uygulamada yurttaşlardan alınan dönütler sivil toplum örgütlerinin de katılımı ile çözüm odaklı projelere dönüştürülmüştür. Türkiye'de de Antalya Muratpaşa İlçe Belediyesi'nin 21 Şubat 2020 yılında başlattığı Komşu Meclisi Dijital Demokrasi Platformu ile İstanbul Kadıköy İlçe Belediyesi'nin 2019'da başlattığı Anlat Kadıköy Dijital Platformu öncü konumundadır. Muratpaşa Belediyesi Komşu Meclisi Platformu belediye sınırları içinde yaşayanlara kendilerine ait bir fikri belediyeye iletme imkanı vermektedir. Platform, belediye ile ilgili proje ve konularda forumlara, oylamalara katılma olanağını halka vermekle birlikte, belediyeliler arasında dayanışmayı artırmayı hedefleyen kampanyalara katılma, yürütülen projeleri tartışma ve yapılan harcamaları görebilme olanakları da sunması ile ön plandadır³². Yerel yönetimler açısından kullanışlı olabilecek bir e- demokrasi platformu da "Mobil Demokrasi" uygulamasıdır. Akıllı telefon uygulaması olarak indirilebilen uygulama yerel yönetimler ile o yerel yönetim sınırları içerisinde yaşayan halkın arasında iletişim kuran, haberdar olmayı, sorunları yerel yönetime ulaştırmayı sağlayan bir platformdur. 17.04.2024 itibari ile uygulama incelendiğinde 30 kadar belediyenin Mobil Demokrasi uygulamasını kullandığı görülmektedir. Uygulama içerisinde çek/gönder, anket, bildirim, iletişim gibi sekmeler aracılığıyla halkın yaşadığı sorunlar, şikayetler, beklediği hizmetler, öneriler belediye başkanına ulaştırılabilmektedir³³. Örneklerinden birkaçını belirttiğimiz dijital ortamın aracılık ettiği ve vatandaşların geleneksel yöneten-yönetilen kalıplarının dışına çıkabilmesine olanak tanıyan, vatandaşların daha hızlı bir biçimde bilgi alabildiği, görüş, öneri, şikayet iletebildiği, karşılıklı iletişimin daha yüksek düzeyde mümkün olduğu e-uygulamalar gelişmeye ve geliştirilmeye uygun bir alan olarak durmaktadır. Dijital demokrasinin alacağı ve alması gerekli uzun yol açısından söz konusu uygulamalar bu bağlamda ufuk açıcılardır.

3. Sosyal Medya ve E-demokrasi

Dijital demokrasiye dair konuşmak, yazmak ve tartışmak söz konusu olduğunda internet ve sosyal medyadan bağımsız olmak olanaksızdır. İletişimde yaşanan dönüşüm artık bireylerin sadece izleyici, dinleyici olmaktan çıkıp, kişinin kendisinin de yönlendirdiği, kendi seçimlerini yapabildiği karşılıklı bir etkileşime dönüşmüştür³⁴. İletişimde yaşanan değişim internette yaşanan gelişmelerle de yakından bağlantılıdır. Web 1.0 olarak bilinen internetin 1990'lı yıllarına kadarki süredeki işleyişi kullanıcılara Web'e ulaşma imkânı veriyordu ve kullanıcı yalnızca okuyucuydu. Kullanıcı temel olarak pasif bir özneydi; yalnızca bilginin alımlayıcısı konumundaydı. Bir sonraki aşama Web 2.0'dır ve (2004'te ortaya çıktı) forumları, blogları, yorumları ve sosyal ağları içerir. Web 2.0 etkileşime imkân tanıyan ve kulla-

³² Nurhan Yel, "Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare mi Yoksa Bir Mit mi?". *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 13/3, (2023), 764-766.

³³ Mobildemokrasi, "Mobil Demokrasi" (Erişim 13.06.2024).

³⁴ Castells, İletişim Gücü.

nıcıların katkılarıyla şekillenen bir yapıdır ve internetin hızla yaygınlaşmasına da neden olmuştur. Sosyal ağların oluşabilmesi, kişiden kişiye bağlantıya imkan tanıyan bu sistem köklü bir dönüşüme de yol açtı. Web 2.0'ın ortaya çıkışı ile birlikte, bilgi ve iletişimle ilişkilerimizi değiştiren toplumsal bir fenomen ortaya çıktı; bunun sebebi ilk olarak onun bir parçası olunması idi. Örneğin, hayvanlara kötü davranılmasına karşı yapılan bir gösteriye ilişkin haber söz konusu olduğunda, sosyal medya platformu olarak Facebook bu gösteriye dair bilgileri kullanıcılarına göstermekle kalmıyor, aynı zamanda bu platformun kullanıcılarının bir kısmı harekete destek veriyor, yorum yazıyor ve birçok olayda da katkıda bulunuyor ya da hataları bildirebiliyorlar³⁵.

2000'li yıllarla birlikte ortaya çıkan sosyal medya araç ve ortamları daha önceki iletişim, haber alma ve haberi iletme gibi pek çok açıdan farklılıklar getirdi. Six Degrees (1997), LinkedIn (2003), Facebook (2004), X (Twitter) (2006), Flickr, Instagram, Youtube, Pinterest, Snapchat gibi daha sonraları kurulan pek çok platform sosyal hayatın içindeki işleyişi, etkileşimi hiç olmadığı kadar değiştirmiştir³⁶. Sosyal medyanın kullanıcılarının hesap kimliği sayısının 5.04 milyara ulaştığı günümüzde siyasal alanın işleyişinin bu yeniliklerden etkilenmesi de olağandır. Demokrasi tartışmaları ve arayışları açısından henüz yolun başında olmakla birlikte dijital demokrasi açısından sosyal medya platformları, ulaşabileceği büyük kitle nedeniyle merkezi bir yerdedir. Nitekim Congge vd.³⁷ göre dijital demokrasi, sanal alandan, özellikle de sosyal medyadan çok fazla etkilenmektedir. Sanal alanın ve sosyal medyanın varlığı demokratik yaşama büyük faydalar sağlama potansiyeline sahiptir. Eğer sosyal medya, insanlar tarafından demokrasiyi harekete geçirmek için bir araç olarak kullanılırsa, dijital demokrasinin gerçek amacını yerine getirebilmesi mümkün olabilir. Geniş halk kesimleri Instagram, Whatsapp, Facebook, X (Twitter), TikTok, Line, bloglar, web siteleri ve diğer benzer platformlar gibi sosyal medya platformlarını kullanarak kolayca bilgi edinebilir ve hedeflerini ifade edebilir. Üstelik günümüzde sosyal medya kullanıcılarının farklı anlamlara sahip içerikleri görme olasılıkları geçmişe göre çok daha yüksek olup, bu erişim kolaylığı şüphesiz fikirleri dile getirmek, bilgi edinmek ve önemli konularda halkı harekete geçirmek için kullanılabilir. Düşük gelirli vatandaşlar da sosyal medya (örneğin Facebook) gibi son derece popüler, ucuz ve kullanımı kolay yeni teknolojilerden yararlanabilirler. Bu durumda, düşük gelirli bireyler bu medya aracılığıyla bilgilerin daha fazla açıklanmasını talep edebilir ve yerel yönetimler bu araçları bu vatandaşlara ulaşmak için kullanabilir.

Sosyal medyanın demokratikleşmeye olan etkileri toplumsal hareketler bağlamından da önem arz eder. Toplumsal hareketler çeşitli çıkar gruplarından oluşan geniş kapsamlı örgütler olup; işçiler, kadın grupları, öğrenciler, gençlik ve entelektüel kesim gibi önemli

³⁵ Özgür Yılmaz, "WEB 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0'ın Tarihi", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 344-350.

³⁶ Karakulakoğlu, *Dijital Toplum: Kavram, Kuram ve Yöntem*.

³⁷ Umar Congge vd. (2023) Digital Democracy: A Systematic Literature Review. *Front. Polit. Sci.* 5 (2023), 2.

toplumsal tabakaları içerir. Toplumun bu değişik çıkar grupları tek bir şikayet çevresinde bir araya gelirler. Söz konusu şikayet, çoğu durumda, belli bir politik ortamda genel anlamda hissedilen demokrasi eksikliğidir³⁸. Toplumsal hareketlerin toplumların deneyimleniş oldukları eşitsizliklere, sertliklere, ayrımlaştırıcılıklara yönelik talepleri ve çağruları demokrasi yolundaki çabalara olumlu etkiler bırakmıştır. Toplumsal hareketlerin yeni bir demokrasi anlayışının gelişimine katkı sunmasına örnek gösterilebilecek olan Arap Baharı 2010'lu yıllarda kamuoyunda dikkatleri çekti. Sosyal medyanın ana akım medyaya göre hızı, yaygınlığı, etkinliği Ortadoğu'da pek çok ülkede protesto hareketlerine yol açtı. Doğrudan doğruya büyük bir değişim ve dönüşüme yol açıp açmadığı tartışılır olsa da Arap Baharı, demokrasi ile toplumsal hareketler ve sosyal medya ilişkisinin yakınlığını göstermiştir.

Sosyal medyanın ortaya çıkışının geciktiğini, yükselişinin ise sürpriz olmadığını ifade eden Dijk'e göre, sosyal medya pek çok sosyal ve kişisel etki bırakmıştır; bu etkiler hayat ve iletişimde sınırların muğlaklaşması, özel hayatın gizliliği ve kimliğin ifşası ikilemi, bağlanabilirliğin ve sosyalleşebilirliğin artışı, yaygınlaşma ve eşitsizlik, baskı altındaki kurumlar, aşırı enformasyon ve iletişim yüklemesi, sosyal baskı ve bağımlılık, bilinmeyen davranışlar olarak sıralanabilir. Dijk, sosyal medyanın modern kamusal alan kavramını dahi yeniden oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda kamusal alanın mekan ve bir yöre ile ilgili bağlarının, kamusal alanın üniter mekanının ve keskin özel-kamusal ayrımının sosyal medya ile ortadan kaybolmakta olduğunu iddia eden Dijk; sonuçta ortaya farklı ebatlarda ve üst üste binen, birbirine bağlı kamusal mekanlardan oluşan karmaşık bir mozaik oluşacağını belirtir³⁹. Sosyal medyanın çok büyük kitlelerin çok daha farklı alternatiflerle ve araçlarla, çok daha hızlı ve etkin bir biçimde, mekandan bağımsız olarak etkileşime girebilmelerini sağlaması, siyasal katılıma da olumlu yönde etki edebilir. Siyasal katılıma, tartışmalara, ayrışmalara, örgütlenmelere dair sosyal medya platformlarının entegrasyonu yakın gelecekte demokrasi açısından olumlu ve olumsuz etkiler bırakabilme potansiyeline sahiptir.

4. Dijital/Elektronik Siyasi Partiler

Siyasal alanın günümüz dünyasında ana akım hali olan temsili demokrasi, arka planda modernliğe dayanmaktadır. Modern toplum örgütlü toplumdur ve ilkesel olarak tüm yurttaşlar kamusal alanda özgür bir biçimde bir araya gelebilir, örgütlenebilir, sorunlarını, taleplerini, beklentilerini siyasal alanın oyun kurucu tüm örgüt ve aktörlerine iletebilir. Siyasal organizasyonun çatısı olan ulus-devletler de kendi sınırları içerisindeki işleyiş merkezi bir biçimde kontrol eden, anayasal sınırlar içerisinde kalması beklenen, ortak kültür, kimlik, tarih, idealler ile halkın belirli aralıklarla katıldığı seçimlerle yöneten-yönetilen ilişkilerini şeffaf bir biçimde yürütmekle ilgilenen yapılardır. Modern temsili demokrasilerin de siyasal partiler aracılığıyla ve yarışmacı bir biçimde rekabet ettiği yapı 21. yüzyıl itibariyle sürmekle birlikte değişen ve dönüşen dünya dinamikleri söz konusu klasik modern biçimi

³⁸ Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler*, çev. Orhan Düz (İstanbul: Babil Yayınları, 2008), 13.

³⁹ Dijk, *Ağ Toplumu*.

zorlamaktadır. Yurttaşların siyasal sisteme olan inançları düşmekte, siyasal katılım oranları azalmakta, siyasal partiler üye sayılarını ve ikna becerilerini kaybetmektedirler. Sistemin meşruluk kaybının giderilmesi için ortaya çıkan yeni arayışlarda elektronik siyasi partiler, portal partileri ya da platform partileri gibi isimlerle adlandırılan örgütlenmelerden bahsetmek gerekmektedir. Paulo Gerbaudo, dijital parti tanımlaması yaparak kavramın literatürdeki bilinirliğini sağlamıştır. Dijital platformlarda örgütlenen, siyasal partilerin çağa uyumlanmasını işaret eden, sıradan insanlara daha açık, daha doğrudan, daha yakın, daha özgün ve daha şeffaf yeni bir politika vaat eden bu örgütlenme biçimi sosyal medya uygulamalarını kullanarak dijital teknolojiyi siyasal katılıma ve karar alma süreçlerinin özüne yerleştirmiştir⁴⁰. Bu anlamda dijital ya da elektronik siyasal partiler;

- Sıradan insanlara açık, hızlı, doğrudan, özgün ve şeffaf bir siyaset taahhüt eden,
- Çevrimiçi karar alma araçlarına yatırım yaparak yeni bir taban demokrasisi kurmak isteyen,
- Bürokrasiyi azaltarak daha fazla şeffaflığı güvence altına almayı hedefleyen,
- Veri toplayan “platform partileri” gibi davranan ve sosyal medyadaki cihazlar, hizmetler ve uygulamaların avantajlarından yararlanan,
- Online iletişim imkanlarını dışarıya ulaşmanın bir aracı olarak kullanmayıp, partinin kendi karar alma yapılarında kullanana,
- Düzenli bir finansmana veya ofise sahip olmayan olağan dışı kuruluşlar olan,
- Geleneksel partilerden farklı olarak aracı veya bürokratların olmadığı,
- Karizmatik bir liderle giden ve hareket eden bir tabana sahip olan,
- Üyelik aidatları olmayıp, bağışlar ile finanse edilen,
- Esnek ve sibernetik, hızlı büyüeyebilen start-up partiler olmak temel özelliklerdir
- Merkezîyetçiliğin dağılmış olduğu⁴¹ partilerdir.

Elektronik partiler; farklı kesimlerin erişimine imkan veren, yeni bir siyaset arayışında olanlara cazip gelen, genelde lider merkezli kurulabilen, dijital araçların ve uygulamaların her çeşidini kullanabilen, alışlageldik siyaset anlayışından farklı bir siyaset güden, hesap sorulabilirliğe kolaylıkla imkan sağlayan yapılardır⁴² Dijital partiler, öncelikle geleneksel

⁴⁰ Yaşar P. Özmen, “Dijital Çağda Siyasal Katılım: Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler”, *Mülkiye Dergisi* 46/3 (2022).

⁴¹ İsmail Sevinç vd. *E-Partiler, Türkiye’deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, (Eskişehir, Dorlion Yayınları, 2023), 24-25.

⁴² Sevinç vd., *E-Partiler, Türkiye’deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, 25.

siyasi partiler ve geleneksel siyasal katılma biçimlerine dair güvensizlikten beslenen, hem demokrasinin hem de siyasetin meşruluk krizlerinin görünürlüğü durumundan hareketle yeni bir çağrı, yeni bir açılım sunma iddiasındadır. İnternet erişiminin dünya genelinde yaygınlaşma seviyesinin yüksekliği de dijital partilerin insanlara erişimini kolaylaştırmakta ve karar alma mekanizmalarına direkt katılım gibi imkanlar sunma iddiaları ile de doğrudan demokrasiye yaklaştıklarını düşünmekte ve düşündürmektedirler.

Dijital ya da elektronik partilerin ağa bağlı partiler ve platform partileri olarak ikiye ayrıldığı söylenebilir. Ağa bağlı partiler toplumsal hareket aktivistlerinden beslenen, farklı grupların bir aradalığı ile ortaya çıkan, internetin merkezi olmayan özelliklerinden yararlanan, lider etrafında siyaset üretmekten ziyade bir tür işbölümü üzerinden ilerleyen, lidersiz gibi görünen, müzakerelerle fikir ve görüşleri toplayan bir yapıdadır⁴³. Elektronik partilerin diğer bir biçimi de Platform partileridir ve bu tip partilerde karizmatik bir lider ön plandadır. Yerel birimlerin merkeze bağlı kalmadan kararlar alabildiği, üyeliğin ücretsiz olduğu, geniş kitlelere ulaşma hedefi olan, partide üyelerin aktifliğinden ziyade liderin sözünün geçtiği, müzakereler olsa da liderin kabulüne dayanan işleyişleri vardır⁴⁴. Genel özellikleri itibariyle en yaygın e-parti uygulama örneği olarak karşımıza Korsan Parti çıkar. Elektronik partilerin tarihinde çok önemli yer tutan Korsan Partisi'nin öncüsü 2006'da kurulan İsveç Korsan Partisidir. Sonrasında dünyada elliye aşkın benzer özelliklerde parti kurulmuştur. ABD, Almanya, Avusturya, Belçika, İspanya, Japonya, Sırbistan, Şili, Tunus, Yunanistan bunlardan bazılarıdır. Farklı ülke örneklerine karşın ortak ilkeleri; medeni haklar, doğrudan demokrasi ve hükümete katılım, telif hakkı ve patent yasası reformu, bilgiye erişimde ücretsizlik, şeffaflık, özgür konuşma, yolsuzlukla mücadele, internetin tarafsızlığı olarak sıralanabilir⁴⁵. Bu tipteki partiler, üyelerinin ve vatandaşların katılımı için kendi dijital platformlarını oluştururlar. Sonrasında kayıtlı üyeler güncel konular için tartışmalara katılma, çevrimiçi eğitimlere katılma, güncel konular ve parti kadroları için çevrimiçi oy kullanma, gündem belirleme, siyasa oluşumuna katkıda bulunma ve bağış yapma gibi olanaklara sahiptirler. Dijital partilerin kurdukları platformlara örnek olarak Beş Yıldızlı Hareket'in Rousseau platformu, Podemos'un Consul Katılım Platformu, Korsan Partilerin Şeffaf Geri Bildirim platformu gösterilebilir. Yeni tipteki partilerin avantajı hızlı büyüme kapasiteleridir. İsveç Korsan Partisi kurulduktan sonraki üç ay içerisinde 13.000 üye kazanmış, Podemos 2014 yılından 2018'e kadar 500.000 üyeye ulaşmıştır⁴⁶. Korsan Parti'nin farklı ülkelerde ortaya çıkan örnekleri vardır. Partinin Fransa'da kurulan versiyonu olan Parti Pirate, 2009 yılında Fransa'da katıldığı ilk parlamento seçimlerinde %2,08 oy almıştır. Bu oran Korsan Parti oluşumunun ilk kayda değer başarısıdır. Parti'nin Çekya'daki oluşumu ise 2017 yılı yasama seçimlerinde %10'un üzerinde oy almış ve ülkenin en büyük üçüncü partisi

⁴³ Marco Deseriis, "Two Variants of The Digital Party: The Platform Party and The Networked Party" 13/1 *Partecipazione E Conflitto* (2020), 914-915.

⁴⁴ Sevinç vd., *Türkiye'deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, 29-30.

⁴⁵ Sevinç vd., *Türkiye'deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, 34.

⁴⁶ Gönül, *Dijital Siyasi Partiler ve E-Demokrasi*, 98-99.

olmuştur. Yine 2017’de İsveç Korsan Partisi %7,13 oy alarak İsveç meclisinde 2 sandalye kazanmış ve Avrupa Parlamentosu’na girmeye hak kazanmıştır. Partinin en büyük başarısı ise 2016 yılında İzlanda’da ortaya çıkmıştır. Korsan Parti, İzlanda genel seçimlerinde %14,5 oy alarak en çok oy alan üçüncü parti olmuştur. İzlanda seçimlerinde sunulan seçim vaatleri arasında internete ve bilgiye erişimde tam özgürlük ve şeffaflık yer almaktadır⁴⁷.

Dijital partilerin Türkiye’deki durumuna bakıldığında bugüne kadar bir kez dijital parti kurulduğu görülmektedir. Elektronik Demokrasi Partisi (E-Parti) adındaki parti 2014 yılında sisteme girmiştir. Emrehan Halıcı’nın kurucuları arasında yer aldığı parti amaçlarını şöyle açıklamıştır: “Çoğunluğu genç olan, teknolojiye ilgi duyan, elektronik dünyada varlıklarını sürdürmeyi iyi bilen arkadaşlarımızdan kurulu bir ekip. Ama bu başlangıç, diğer partilerden farklı olarak her aşamada bütün siyasi süreçlerimizi yurttaşlarımıza açmış dolayısıyla herkes aday olabilir. Aday adayı olabilir, herkesin seçimi de sadece tepeden inme, sadece genel başkanların belli yöneticilerin dudakları arasında olmayan bütün üyelerin oy kullanarak demokratik bir biçimde adaylar oluşacak. Milletvekilleri, yerel yönetim adayları da böyle olacak”⁴⁸. 2015 yılında 53 üye ile resmi faaliyetlerini yürüten parti “seç, seçil, yönet, denetle” sloganı ile kendisini tanıtmaya çalışmış, doğrudan demokrasi amacı etrafında kendi pozisyonunu ifade etmiştir. Temel ilkeleri; özgürlük, eşitlik, yaratıcılık, üretkenlik odaklı, yurttaşların aktif olduğu, katılımcı, aklın ve bilimin aracı olduğu bir demokrasi kurmak isteyen, internet ve teknolojinin olanaklarından faydalanmak olarak özetlenebilir⁴⁹. İlk adım olarak önemli olmakla birlikte, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na göre teşkilatlanmasını tamamlayamadığı gerekçesi ile 2016’da parti kimliği olarak sonlanmış⁵⁰. Türkiye’deki dijital parti serüveninde bir diğer örnek ise Korsan Parti Türkiye örneğidir.

Resmi bir parti statüsü kazanamamış, daha çok sivil bir inisiyatif olarak işlev görmüş olan parti 26 Ağustos 2009 tarihinde Mehmet Serdar Kuzuloğlu ve İsmail Hakkı Polat öncülüğünde adını duyurmuştur⁵¹. Korsan Parti Türkiye, web sitesindeki manifestosunda, küresel konulara çözüm arayan özgürlükçü bir hareket, tarafsız, bağımsız, şeffaf, ilkeleri benimseyen herkese açık, katılımcı, doğrudan, toplumsal eşitliğe inanan, politik dilde ve mücadelede şiddetsizliği benimseyen⁵² bir parti olarak kendisini tanıtmaktadır.

Türkiye örneği de bariz bir biçimde göstermektedir ki seçim sistemleri, yasalar ve anayasalar hızla yaşamın her alanına giren teknolojik değişimlere adapte olmakta zorlanmakta, geleneksel siyaset ve sistem işleyişinin unsurları dijital partiler gibi oluşumlara endişe ya da şüphe ile bakmaktadır. Dijital partiler dünya genelinde de henüz yaygınlaşmamış,

⁴⁷ Sezen Kama Işık - Alper Işık, “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler” İstanbul Hukuk Mecmuası 79/2 (2021), 687.

⁴⁸ Anadolu Ajansı, “Elektronik Demokrasi Partisi kuruldu” (Erişim 3 Mayıs 2024).

⁴⁹ Sevinç vd., *Türkiye’deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, 75-78.

⁵⁰ Gönül, *Dijital Siyasi Partiler ve E-Demokrasi*, 98-99.

⁵¹ Sevinç vd., *Türkiye’deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*, 83.

⁵² Korsan Parti Hareketi, “Korsan Parti Hareketi Manifestosu” (15 Eylül 2024).

mikro ölçekte bilinirliği, etkisi olan partilerdir ve meşrulukları düşük durumdadır. Ancak dijitalleşmenin hızı düşünüldüğünde dijital partiler e- demokrasinin bir uzantısı olarak gelecek dönemlerde daha çok tartışılacak olan, yasal düzenlemelerin hayata getirileceği, parlamentolarda temsil edilecek duruma gelebilirler. Günümüz siyasal kültürü açısından henüz meşru olmasa da elektronik partiler siyasal alanda bir genişleme, alternatif seslerin, duyulamayanların sesi olabilir.

5. Dijital Dünya’da Riskler: Yeni Bir Tahakküm Biçimi mi?

Dijitalleşme olgusu çağımızın belki de en baskın ve etkin bir biçimde tüm yaşam alanlarını belirleyen ve belirlemeye de devam edecek olgusudur. Dijital dünya giderek dışarıya diye bir yer ve zaman bırakmayan, yaşama, kültüre, ekonomiye ve siyasete etki eden özellikleri ile pek çok fırsatı ve olanağı da barındırmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi dijitalleşme, yöneten-yönetilen ilişkilerine de demokratikleşme anlamında yeni açılımlar sunabilecek araç ve mekanizmalar geliştirmeye uygun bir zemin sağlamaktadır. Ancak dijitalleşmenin bir de arka yüzü olduğunu görmek gerekir ki riskler bu anlamda kritiktir. Dijitalleşme ve internetin yaygınlaşması toplumsal sahada kontrol, gözetim, ayrışma, ötekileştirme ve uçurumlar (bölünme) da yaratmaktadır.

Gözetim ve gözetim toplumu kavramı sosyal bilimcilerin uzun zamandır gündeminindedir. J. Bentham’a sıklıkla yapılan atfa göre panoptikon kavramı gözetim toplumunun arka planını inşa eder. Bütün ve gözlemlemek kelimelerinden türetilen panoptikon kavramı 1785 yılında kendisinden bir bina tasarlaması istenen Bentham’ın bina çiziminden beslenmiştir. Bentham, “görünmeden gözetleme” olarak özetlediği perspektifiyle binayı tasarladığını, bu sayede gözetlenenlerin de kendilerini her an gözetleniyor hissetmelerinin önemine vurgu yapar⁵³. Hapishane sistemindeki mahkumlar için dizayn edilse de Bentham’ın modeli sosyal dünyanın kontrolüne dair yaklaşımlar için temel olmuştur. M. Foucault da panoptikon kavramını modern iktidar ilişkilerinin ele alınmasında, analizinde kullanır. Gözetlendiğini, bakışın ağırlığını hissedenler bakışı öyle bir içselleştirir ki, sonunda kendini gözleme noktasına varır. Herkes kendi üzerinde ve kendine karşı gözetlemeyi işletir. Böylece Foucault’nun ifadesine göre sürekli bir iktidar ortaya çıkar⁵⁴. Gözetime dair önemli tespitlerde bulunan bir diğer düşünür D. Lyon⁵⁵, modern hükümetlerin doğum, ölüm, evlilikleri kaydetmeye başlaması, işletmelerin çalışanları izleme faaliyetleri gibi işlemlerden başlayarak gözetimin sosyal denetimin bir aracı haline geldiğini belirtir. Gözetim de göze batmayan yollardan yayılır, ki günümüz dijital dünyası bu göze batmazlığı daha da arttırmıştır. Virilio⁵⁶ da çağımızın hakim ortamını tarif ederken “Enformasyon Bombası” tabirini kullanır. Ona göre evde

⁵³ Jeremy Bentham, *Panoptikon: Gözün İktidarı*, çev. Barış Çoban-Zeynep Özarslan (İstanbul: Su Yayınları, 2016).

⁵⁴ Michel Foucault, *İktidarın Gözü, Seçme Yazılar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 95.

⁵⁵ David Lyon, *Elektronik Göz*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997).

⁵⁶ Paul Virilio, *Enformasyon Bombası*, çev. Kaya Şahin (İstanbul: Metis Yayınları, 2003).

izlenen televizyon yerini tele-gözetime bırakmaktadır. Daha yakın dönemde ise Bauman panoptik-sonrası bir dönemde olduğumuzu söyler. Bauman'a göre panoptik zamanlarda gardiyanlar ya da gözetleyenler bir mekanda hazır iken, günümüzde iktidar mekanizmalarını ellerinde bulunduranlar herhangi bir anda, bütünüyle ulaşılmaz hale gelebilirler. İktidar artık elektronik hızla yol almakta, bizler düzenli olarak kendiliğimize, isteyerek tüm bilgilerimizi, eğilimlerimizi göstermekteyiz⁵⁷. Enfokrazi kavramı ile dijital dünyayı tanımlayan Byung-Chul Han⁵⁸, enformasyon teknolojisinin iletişimi gözetime dönüştürdüğünü, insanların bu toplumda gözetlendiklerini değil de özgür olduklarını hissettiklerini söylemektedir. Gerçekte olmakta olan disiplin rejimidir ve bu rejim zorlama olmaksızın egemenliği güvence altına alır. Şeffaflık toplumu olarak da tanımlanabilecek bu yapıda gerçekte özgür olan insanlar değil enformasyondur, insanlar ise enformasyonun kölesidir. Gelinek noktada modern zamanlarda tüm dünyaya ve sıradan insana verilen en büyük vaatler olan özgürlük, eşitlik, refah gibi kavramların hızla içi boşalmakta, internet ve dijitalleşmenin artan hızı daha dolaylı, daha incelikli ve çok daha hızlı bir biçimde kontrolü sağlayabilmeyi olanaklı kılmaktadır. Modern demokrasinin çağımıza uyarlanabilecek en yeni olanağı olabilme potansiyeli olan dijital demokrasi belki de bir tür dijital tahakküme de geçebilecek güç ve olanağa sahiptir.

Dijital demokrasi önündeki büyük sorunlardan bir diğeri de dijital bölünme (uçurum) kavramıdır. Dijital bölünme, teknolojiye sahip olan ile olmayanlar arasındaki uçurumdur⁵⁹. Kavramın açıklanmasında Dijk⁶⁰, bilgisayarlar ve internete vurgu yaparak, akıllı telefonları, dijital donanımları ve yazılımları da açıklamaya dahil etmek mümkündür der. Dijk⁶¹, dijital teknolojilere erişimin eşitsiz olmasının temel nedeninin çok fazla kaynağın dağıtımını olduğunu belirtir. Bu kaynaklar sadece gelir ve ekipmanla ilgili olmayan, aynı zamanda yeni medyayı kullanacak zamana sahip olmak, yeterli teknolojik bilgi, erişime sahip olmayı kolaylaştıran ağlar ve bağlarla sahip olmayı da içerir. Dijk, dijital teknolojilere sahip olmaya dair eşitsiz durumun hatta ve hatta kültürel kaynakları olduğunu, insanların dijital teknolojilere erişim sahibi olmak için motive olmasını sağlayan kültürel ödüllerin de olması gerektiğini ifade eder. Söz konusu kaynakların dağılımının kişisel ya da konumsal nedenlerine değinen Dijk; yaş, cinsiyet, etnik köken, zeka, iş veya meslek, eğitim seviyesi, yoksul ya da zengin bir ülkede doğmak gibi faktörleri sıralar. Nitekim, International Telecommunication Union, 2023 raporunda düşük gelirli ülkelerin halkları, cinsiyet, kırsal ve kentsel alanlar bağlamında bakıldığında, kadınlar ve kırsal alanlarda yaşayanların, yoksulların internete erişimindeki dezavantajları tespit etmiştir. Kuruluşun dijital gelişmişlik indeksi 2023 raporu

⁵⁷ Bauman - Lyon, *Akışkan Gözetim*.

⁵⁸ Byung Chul Han, *Enfokrazi Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*, çev. Mustafa Özdemir, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022).

⁵⁹ Peggy J. Parks, *The Digital Divide* (United States: ReferencePoint Press, 2012).

⁶⁰ Jan Van Dijk, "Digital Divide: Impact of Access", *The International Encyclopedia of Media Effects*. ed. Patrick Rössler vd., (JohnWiley & Sons, Inc. Published 2017).

⁶¹ Dijk, *Ağ Toplumu*.

da Bilgi İletişim Teknolojileri, ülkeleri (BIT-IDI) alanında internet kullanımı, mobil telefon aboneliği, internet kullanıcısı başına kullanılan bant genişliği, bilgisayar kullanan hane oranı, internet erişimine sahip ev oranı, internet kullanan birey oranı gibi göstergeler ile değerlendirmektedir. Her ülkeye bu göstergeler üzerinden bir IDI puanı üreterek durum tespiti yapan kuruluşun tespitlerine göre 2023 verilerine göre en düşük skor 20 (Çad) iken en yüksek skor ise 98.2 (Danimarka)'dir. Türkiye ise 85.8'lik bir skor ile rapordaki yerini almıştır. En düşük dijital gelişmişlik seviyesi ölçülen ülkelere daha yakından bakıldığında Burkina Faso, Burundi, Kongo, Somali, Mozambik, Etiyopya, Madagaskar gibi yoksul ve az-gelişmiş Afrika ülkeleri göze çarpmaktadır. Dijital eşitsizlik sadece dijitalleşme gibi özel bir alanla sınırlı olmayan, uluslararası bir sorundur. Ayrıca yüksek skorlu ülkeler açısından bakıldığında da yoksul, yaşlı, kadın ve dezavantajlı grupların dijitalleşmeye biraz daha uzak olduğu görülmektedir.

Dijital bölünmeye dair tüm dünyadaki göstergeler dijital demokrasinin gelecekte klasik temsili demokrasi modellerine bir alternatif olup olamayacağı ile yakından ilgilidir. Başta dijital uçurumun yüksek olduğu toplumlar olmak üzere, dünya genelinde tüm yurttaşların dijitalleşmeye, internet erişimine, dijital okuryazarlık bilgisine sahip olması sağlanmadığı müddetçe siyasal kararların dijital araçlarla ve dijital ortamlarda alınması eşit bir biçimde mümkün olamayacaktır. Demokrasinin vazgeçemeyeceği temel kriterlerin başında gelen, karar mekanizmalarına erişimde eşitsizlik devam ettikçe de ortaya yeni bir meşruluk krizi çıkacaktır. Dijital bölünmeye dair tespitlerin yapılması, dijital okuryazarlığın ve internete erişimin tam olarak sağlanmasına dair çalışmaların yapılması dijital uçurumu azaltacak, demokrasiyi besleyecektir.

Dijital bölünme ve dijitalleşme etrafındaki sorunlar ve riskler sadece katılabilme ya da katılamama ile sınırlı da değildir. Şimdiye kadar ifade ettiklerimizden de görüleceği üzere dijital dünya kontrolün ve gözetimin yüksek olduğu bir dünyadır. İnternet teknolojisi ve tüm dijital erişimi olan bireylerin ürettiği veriler ya da kişisel bilgilere erişimin nasıl depolandığı, depolanan verilerin hangi amaçla kullanıldığı ya da kullanılabileceği gibi ilk akla gelen sorular başlı başına bir risk alanıdır. Dünyanın en gelişmiş teknolojik ve ekonomik gücüne sahip ülkeleri ile çok uluslu teknoloji şirketlerinin gücü, sıradan yurttaş için korkutucu derecede yüksektir. İnternetin ve dijital ortamların güvenliğinin sağlanmasına dair tarafsız, şeffaf, güvenilir ve denetlenebilir uluslararası kurumsallaşmış bir mekanizma olmadığı müddetçe ortaya çıkabilecek olan durum pratikte bir tür yeniden tabakalaşma olacaktır. Ülkelerin kendi sınırları içerisindeki işleyişe dair de çok daha fazla kontrol sağlanmasına imkan tanıyan dijitalleşme, Acemoğlu ve Johnson'un⁶² Çin devletinin internet içeriğini izlemek ve sansürlemek için ayırdığı büyük bütçe örneği üzerinden de ifade ettiği üzere "dijital diktatörlük" yolunda da ilerleyebilir. İnternet haberleşmesinin %90'ını gerçekleştiren ABD'dir ve online bilginin çoğu az sayıdaki ABD şirketi tarafından (bulut teknolojisi ile)

⁶² Daron Acemoğlu - Simon Johnson, İktidar ve Teknoloji, Bin yıllık Mücadele (İstanbul: Doğan Kitap, 2023).

saklanmaktadır⁶³. İnternete bağlı bir ağ toplumunda parçalı bir yapının ortaya çıkacağını öngören Dijk⁶⁴, internet kullanımının yaygınlaşmasının da sorunları olacağını belirtiyor. İnterneti ileri derecede kullanabilen, yüksek dijital beceriye sahip olanlarla (kariyer, iş piyasası) düşük dijital beceriye sahip olanlar (alışveriş ve eğlence) toplumun bazı alanlarından uzaklaşacaklar ve bunun sonucunda da birinci, ikinci ve üçüncü sınıf vatandaşlar ortaya çıkacaktır. Dijk, orta sınıf ve işçi sınıfının da dijital becerilerinin görece düşük olması nedeniyle dezavantajları olduğunu, hatta toplumun bazı alanlarına istem dışı veya istemli olarak katılımdan dışlanmış, bilgisayar ve internet erişimine sahip olmayan, ileri toplumlarda bile nüfusun %20-30'unu içeren bir kesim (alt sosyal sınıflar, etnik azınlıklar yeni göçmenler gibi) olduğunu söyleyerek ağ toplumunun istikrarsız, gerilimli olduğunu iddia etmektedir. Dijk'in ifade ettiği riskler yersiz ve boş riskler değildir ve böylesi bir gidişata dair tüm göstergeler dijital demokrasi açısından olumsuzdur. Böylesi bir küresel ağ toplumunda dijitalleşme demokrasi açısından sıradan yurttaş lehine güç transferi içermeyecektir.

Dijital dünyaya dair demokrasi açısından risklere vurgu yapan pek çok görüş var. Timisi⁶⁵ (2003: 211-213) dört ana başlık altında eleştirileri özetliyor:

- Demokrasinin sorunları teknoloji ile çözülemez,
- Enformasyon ve bilgiye erişimin artması demokrasinin niteliğini otomatikman arttırmaz. Bilgisayar başındaki tek başına olan insan ortak bir tartışma süzgecinden geçmeden karar vereceği için ortak iyi anlayışı da gelişmez,
- Dijital demokrasi, doğrudan demokrasinin içi boşaltılmış halidir. Demokrasi, seçmen tercihlerinin kaydedilmesi için bir araca dönüşmüştür,
- Dijital demokrasi yurttaşın tercihini değil, güçlü kesimlerin tercihlerini çoğaltır yani teknoloji nötr, tarafsız değildir.

Yukarıda özetlenen tezlere ilave olarak şu sorunlara da dikkat çekilmesi gerekir;

- Elektronik bir oylamaya ne kadar güvenebiliriz,
- Dijital araçlar aracılığıyla yapılan seçimler geniş halk kesimlerince meşru kabul edilir/edilebilir mi?
- Bilgisayar okuryazarlığı başta olmak üzere dijital okuryazarlık tam olarak sağlanabilir mi?
- Sosyal medya araçlarının çok yaygın kullanımı bireylerin profillerini, eğilimlerini çıkarabilme potansiyeline sahip olduğundan dolayı manipülasyonların önüne nasıl geçilebilir?

⁶³ Eirik Lokke, *Mahremiyet Dijital Toplumda Özel Hayat*, çev. Dilek Başak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018).

⁶⁴ Dijk, *Ağ Toplum*.

⁶⁵ Timisi, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, 211-213.

- Dijital bölünme sorunları demokrasinin işlemlerini engelleyip yeni bir tabakalaşma inşa eder mi?

Kısaca yorumlamaya ve göstermeye çalışıldığı gibi dijital dünya da siyasal yaşamın işleyişinin demokratikleştirilebilmesi için kendiliğinden “daha iyi” “daha eşitlikçi” “daha özgür” şartları beraberinde getirmemektedir. Riskleri azaltmak ya da yurttaşlar lehine siyasal sistemi demokratikleştirebilmek için pek çok tedbir alınması şarttır.

Sonuç

21. yüzyıl, bir önceki yüzyılın üçüncü sanayi devrimi olarak da kabul edilen Bilgi İletişim Teknolojileri devriminin yeni ve daha karmaşık hale gelmiş bir görünümü olarak işliyor. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızı 2010’lu yıllardan beri yeni bir sanayi devrimi şafağında olduğumuzu (4. Sanayi Devrimi), gelmekte olan dünyada yapay zeka, bulut teknolojisi, büyük veri gibi yeni kavramları ve uygulamaları da hızla tüm yaşam alanlarımıza yerleştirmektedir. Olmakta olan şey aslında büyük bir dönüşümdür ve böylesi bir dönüşümün toplumsal yaşama, kültüre, geleneklere, siyasete de etkileri kaçınılmazdır. İnternet ve dijital araçların yaygınlaşması, kitlesel kullanımının küresel boyuta ulaşması sosyal ilişkilerin doğasını da değiştirmiş, sosyal ilişkiler yüz yüze iletişim ve etkileşimlere ilave olarak sanal hale de gelmiştir.

Dijitalleşmenin toplumsal etkileri demokrasiye dair tartışmalara da ulaşmış, yeni arayışlar ile teknoloji yan yana daha fazla düşünülür olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren klasik demokrasi modellerine yönelik olarak başlayan eleştiriler, demokrasilerin meşruluğundaki aşınmalar, yurttaşların seçimlere ilgisinin tüm dünyada düşüş eğilimi göstermeye başlaması, parlamenterlere ve siyaset kurumuna yönelik güvenin istikrarlı bir biçimde azalışı demokrasilerdeki krizlerin göstergeleri olarak okunabilir. Modern temsili demokrasinin Batı tipi modernliğin ilk ortaya çıktığı ulus-devlet sistemlerine göre düzenlendiği çağın ürünü olduğu düşünüldüğünde günümüzün modern sonrası ya da küresel dünyasında büyük toplumsal ve siyasal sorunlara cevap verememesi anlaşılabilir bir durumdur. İşte dijital demokrasi bir iddia ve alternatif olarak temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasiye yönelik bir alternatif olarak dillendirilmektedir. Dijital demokrasi; çevrimiçi ve çevrimdışı bir biçimde işleyen, medya ve dijital araçlar aracılığıyla mümkün olabilen, interaktif, hızlı, potansiyel olarak herkese açık, şeffaf, denetlenebilir, ucuz bir alternatif olma iddiasındadır. İnternetin, siyasal karar alma mekanizmalarına yönelik azalan yurttaş ilgisini arttıracığını, devletten bağımsız bir işleyişin mümkün olduğunu ifade eden dijital demokrasi savunucuları pek çok mekanizma aracılığıyla e-demokrasinin işleyebileceğini, gelmekte olan çağın yaşamın her alanı gibi siyasetin de yeni gerçekliklere uyumlandırılması gerektiğini belirtmektedirler.

Dijital demokrasi bir yüzünden bakıldığında eşitlikçi, özgürlükçü ve yurttaş lehine bir güç transferi, halkın doğrudan karar mekanizmalarına erişebileceği izlenimi vermektedir. Biz de internetin ve dijital teknolojilerin demokratikleştirici potansiyeli olduğunu düşün-

mekteyiz. Ancak, dijital demokrasinin vadettiklerinin gerçekleşebilmesinin önündeki engelleri de unutmamak, etkin çözümler üretmek gerekir. Öncelikle dijital dünyadaki risklere yönelik etkin denetim mekanizmaları geliştirilmesi şarttır. Güce, zenginliğe, teknolojiye yön veren egemenlerin dijital dünyada gözetimi ve denetimi bu bağlamda ilk hedef olmalıdır. Dijital bölünmeye dair dünyanın gelişmiş toplumlarında dahi tespitlerin yapıldığını pek çok uluslararası rapor da göstermektedir ki dijital dünya yeni tip bir tabakalaşma inşa etmektedir. Dijital bölünme sürdüğü müddetçe dijital demokrasi güçlü bir alternatif olarak meşrulaştırılamaz. Meşruluk sorunun önündeki tek engel dijital bölünme de değildir. Modern ve modern sonrası deneyimi yaşayan dünya halihazırda siyasal sisteme katılma deneyimi açısından oy sandıkları, fiziki oy sayımları, adresi belli olan siyasal partiler gibi mekanizmaları içselleştirmiş durumdadır. Dijital demokrasi ise: e-parlamento, e-yasama, e-adalet, e-seçim, e-referandum, e-girişim, e-oylama, e-danışma, e-dilekçe, e-kampanya, e-katılım, e-müzakere, e-forum, e-arabuluculuk, e-çevre, e-araştırma, e-bütçeleme gibi internet ortamında işleyişi merkeze almaktadır. O halde yurttaşların öncelikle dijital mecralar aracılığıyla siyasal karar alma süreçlerinin de meşru, güvenilir ve herkes için iyi olduğuna inanması gerekir. Günümüzde hiçbir toplumda böylesi bir meşruluk sağlanamamıştır. Dolayısıyla dijital demokrasinin temsili demokrasiye alternatif olabilme potansiyeli olmakla birlikte çok yönlü ve çok boyutlu bir hazırlık, içselleştirme ve güvenlik aşamalarını başarı ile geçirmesi, bir ülkenin yurttaşlarına klasik siyasi partilerin sunamadığı yeni açılımlar, imkanlar sağlayabilmesi gerekir.

Kaynakça | References

- Acemoğlu, Daronm- Johnson, Simon. *İktidar ve Teknoloji, Bin yıllık Mücadele*, İstanbul: Doğan Kitap, 2023.
- Altman, David. *Direct Democracy Worldwide Cambridge*, Cambridge University Press, 2011.
- Anadolu Ajansı. “Elektronik Demokrasi Partisi kuruldu”. Erişim 3 Mayıs 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/elektronik-demokrasi-partisi-kuruldu/97920#>
- Baldwin, Richard. *Küresel Robotlaşma*, çev. K. Yiğit Us. İstanbul: Siyah Kitap, 2021.
- Bauman, Zygmunt – Lyon, David. *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Bentham, Jeremy. *Panoptikon: Gözün İktidarı*, çev. Barış Çoban - Zeynep Özarlan. İstanbul: Su Yayınları, 2016.
- Bulmer Elliot. *Direct Democracy, International IDEA Constitution-Building Primer 3*, Stockholm: Idea, 2017.
- Castells, Manuel. *Ađ Toplumunun Yükselişi, Cilt 1*, çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Castells, Manuel. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, 3. Cilt Binyılın Sonu*, çev. Ebru Kılıç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Castells, Manuel. *İletişim Gücü*, çev. Ebru Kılıç İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Chul Han, Byung. *Enfokrası Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*, çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Kelebe Yayınları, 2022.
- Congge, Umar vd., “Digital Democracy: A Systematic Literature Review”. *Front. Polit. Sci.* 5 (2023), <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.972802>
- Deseriis, Marco. “Two Variants of The Digital Party: The Platform Party and The Networked Party”. *Partecipazione E Conflitto* 13/1 (2020), 896-917. <https://doi.org/10.1285/i20356609v13i1p896>
- Dijk, Jan Van. “Digital Democracy: Vision and Reality”. *Public Administration in the Information Age: Revisited*, ed. Snellen I-Van de Donk. W. 49-62. Amsterdam: IOS, 2013.
- Dijk, Jan Van. “Digital Divide: Impact of Access”. *The International Encyclopedia of Media Effects*. ed. Patrick Rössler vd., John Wiley & Sons, Inc. Published, 2017.
- Dijk, Jan Van. *Ađ Toplumunu*, çev. Özlem Sakin. İstanbul: Kafka Kitap, 2016.
- Durdu, Zafer. *Demokrasi, (Antik Demokrasiden Dijital Demokrasiye)*, Ankara: Detay Yayınları, 2022.
- E-Devlet. “e-Devlet Kapısı İstatistikleri”. Erişim 12 Eylül 2024. <https://www.turkiye.gov.tr/edevlet-istatistikleri>
- Fermanoğlu, Övünç. M. *Yeni Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Demokrasi*. Ankara, Nobel Yayınları, 2019.
- Foucault, Michel. *İktidarın Gözü, Seçme Yazılar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Freedom House. “Freedom In The World 2024”. Erişim 6 Mart 2024. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-02/FIW_2024_DigitalBooklet.pdf
- Freeman, Julie - Quirke, Sharna. “Understanding E-Democracy”, *JeDEM* 5/2 (2013), 141-154. <https://doi.org/10.29379/jedem.v5i2.221>
- Gönül, Ayşe F. *Dijital Siyasal Partiler ve E-Demokrasi*. Ankara: Bilim ve Sanat Kitabevi, 2022.
- Güneş, Z. Nurdan Atalay. “Dijital Sosyoloji ve Metodoloji: Ne Kadar Yeni, Ne Kadar Tanıdık?”. *Sosyoloji Divanı* 5/9 (2017), 87-99.

- Hacker, Kenneth L. - Dijk, Jan Van. "What is digital democracy?" *Digital Democracy. Issues of Theory and Practice*. ed. K. L. Hacker - J. van Dijk, 1-9. London: Sage (2000). <https://doi.org/10.13140/2.1.4385.9206>
- Huberman, Jenny. *Dijital Kapitalizmin Ruhhu*, çev. Melih Pekdemir. Ankara: Fol Kitap, 2023.
- ITU. "Measuring Digital Development – Facts and Figures 2023" Erişim 14 Haziran, 2024. https://www.itu.int/hub/publication/d-ind-ict_mdd-2023-1/
- Kama Işık, Sezen - Işık, Alper. "Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler". *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/2 (2021), 673-698. <https://doi.org/10.26650/mecmu.2021.79.2.0008>
- Karakulakoğlu, Selva E. *Dijital Toplum: Kavram, Kuram ve Yöntem*. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- Keane, John. *Kısa Demokrasi Tarihi*, çev. Ali Nalbant. İstanbul: Say yayınları, 2022.
- Korsan Parti Hareketi. "Korsan Parti Hareketi Manifestosu". Erişim 15 Eylül 2024. <https://korsan-parti.org/manifesto/>
- Lokke, Eirik. *Mahremiyet Dijital Toplumda Özel Hayat*, çev. Dilek Başakç İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Lupton, Deborah. *Digital Sociology*, New York: Routledge, 2015.
- Lyon, David. *Elektronik Göz*, çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
- Mobil Demokrasi. "mobildemokrasi". Erişim 13.06.2024. <https://www.mobildemokrasi.com>
- Özmen, Yaşar P. "Dijital Çağda Siyasal Katılım: Toplumsal Hareketler ve Siyasi Partiler", *Mülkiye Dergisi* 46/3 (2022).
- Parks, Peggy J. *The Digital Divide*. United States: Reference Point Press, 2012.
- Sevinç İsmail. vd. E-Partiler, *Türkiye'deki Gençler Üzerinden Bir Algı Araştırması*. Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2023.
- Tilly, Charles. *Toplumsal Hareketler*, çev. Orhan Düz. İstanbul: Babil Yayınları, 2008.
- Timisi, Nilüfer. *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Uslu, Cennet. *Demokrasi*. Ankara, Orion, 2022.
- Virilio, Paul. *Enformasyon Bombası*, çev. Kaya Şahin. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Wilson, Gomes. *Democracy in The Digital World: History, Issues and Themes*. São Paulo: Edições Sesc SP, 2018.
- Yel, Nurhan. "Dijital Demokrasinin Değerlendirilmesi: Demokrasinin Sorunlarına Bir Çare mi Yoksa Bir Mit mi?", *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13/3, (2023), 759-776. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1274900>
- Yılmaz, Özgür. "WEB 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0'in Tarihi", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 344-350.
- Zhao, Yizhang – Wang, Mingyu. "Digital Sociology: Origin, Development, and Prospects From A Global Perspective", *The Journal of Chinese Sociology* 10/19 (2023), <https://doi.org/10.1186/s40711-023-00198-1>